

ПОЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МУЗИ ТА ОБРАЗУ ПОЕТА У ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Муза Ліни Костенко, строга й вишукана, повсякчас нагадує, що поетеса – одна з-поміж небагатьох аристократів духу, які протягом усього життя зберігають горду поставу й не хияляться під вітрами історичних зламів та кон'юнктури, хай би в які шати кон'юнктура вбиралася б [8, с. 25]. Життєві орієнтири Ліни Костенко відбилися у її роздумах про Музу і долю поета у вигляді міркувань та почувань ліричного «я» багатьох творів.

Інтерпретація змістової, смислової сторони віршів Ліни Костенко на різних структурних рівнях підводить до формування загального враження про стильову манеру поетеси. У багатьох творах Ліна Костенко розглядає власну Музу, свою постійну натхненницю і помічницю. Але інколи вона звертається до поетичної долі та образу Музи інших поетів. Так постає Шевченків міф Ліни Костенко, інтерпретуються епізоди з життєвого та творчого шляху Г. Сковороди, О. Пушкіна, І. Котляревського, О. Блока, Б. Пастернака.

У поезії «Заворожи мені, волхве!» поетеса говорить про моральну стійкість Шевченка. І якби йому довелося жити в 30-ті роки ХХ століття, то він, «побувавши на Косаралі, побував би ще й на Соловках». Образ поета тут твориться в основному за рахунок епітетів дієприкметникового походження:

Загартований, заграгований,
прикиданий землею, снігами, кременем,
досі був би
реа
білі
тований.

Хоч посмертно, зате – своєчасно [3, с. 163].

Останній наведений рядок містить гіркий сарказм, створений за допомогою русизму-суржика «своєчасно». Це справедлива, хоч і сповнена презирства насмішка поетеси над діями влади, передана лише одним рядком. У цьому авторка наслідує саркастичну традицію Т. Шевченка (проявилася у його творах «Сон», «Кавказ», «Юродивий»), якому і присвячено твір.

Головна ознака поетики текстів, звернених до інших поетів, – неоромантична особистість, яку не змогли належно оцінити або хоча б зрозуміти сучасники та прийдешні покоління. Але ця особистість і не прагне того примітивного розуміння, вона у творах Ліни Костенко вивищується над сірою масою обивателів. Розглядаючи жанрово-стильову парадигму творчості поетеси, не можна обійти увагою тему О. Пушкіна. Вона у трьох випадках фігурує в поетичних текстах Ліни Костенко: «Астральний зойк», «Віяло мадам Полетики», «Мимовільний парафраз». В інших же Пушкін присутній незримо, як у творах «Поетів ніколи не був мільйон», «Великі поети не вміють писати віршів», «Усі вже звикли: геніїв немає», «Поет не може бути власністю». Доля сучасного митця осмислюється крізь призму одвічної альтернативи: поет – влада. Велику силу впливу мають анафоричні рядки з повтором ключового слова у кожному з них:

Я хочу волі, волі!.. А царі?

Я хочу жити, жити!.. А Дантеси? [3, с. 236]

Але тут наявні не лише пушкінські інтонації, мотиви і цитати, але передусім відбувається створення власних афоризмів («В безсмерті холодно. І холодно в житті»), укрупнюється внутрішній план духовного неспокою поета, що завжди знаходиться на «альтернативі барикад» [7, с. 8]. Ліна Костенко, певною мірою ідентифікуючи себе зі своїм ліричним героєм, наділяє його важливою рисою: незважаючи на трагізм земного творчого та життєвого шляху, духовний світ розкриває перед ним свої щедри дари кохання, поетичного натхнення та дарованого ним катарсису. Поетеса ніби компенсує цим усі нещастя, що спіткали зображуваних нею митців. І ця компенсаторність є характерною рисою авторського стилю.

У поетичному творі «Ти знов прийшла, моя печальна музо» Ліна Костенко інтерпретує образ своєї Музи через найдрібніші художні деталі, надаючи вагомому смислу і тим легесеньким сандаликам Музи, і тому плащику, ледь прип'ятому на плечі. Стильова неповторність, індивідуальність стилю Ліни Костенко – джерело вражаючої сміливості багатьох її образів. Роздуми про Музу поетеса втілює у властивій їй манері. Поезія «Ти знов прийшла, моя печальна музо» побудований у формі діалогу митця зі своєю Музою. Співрозмовниця Ліни Костенко постає у вигляді найближчої для неї людини, сестри, подруги, долі:

Ти знов прийшла, моя печальна музо.

Не бійся, я не покладаю рук.

Пливе над світом осінь, як медуза,

і мокре листя падає на брук [3, с. 78].

Вагомою постає художня деталь, виражена порівнянням «як медуза». Це слово створює

стильовий колорит поезії, відтворює похмурий осінній настрій ліричного героя в той час, коли на Музу вона навіть не чекала, але та прийшла. Важливого значення набуває і емоційне забарвлення поезії, у якій авторка синтаксично і логічно вмотивовано розташовує три питальних та одне окличне речення:

О, як ти йшла в таку негоду, здалеку,
така одна-однісінька вночі!
Ти де була, у Всесвіті чи в Спарті?
Яким вікам світилася вві млі?
І по якій несповідимій карті
знаходиш ти поетів на землі? [3, с. 78]

Ліна Костенко має про Музу свою думку, яку висловила не лише у поезії, а й у статті «Еволюція музи – від античної до ахматовської»: «Згадаймо грецьких муз... Музи Еллади співали, сміялись, не знали страху. Вони були натхненниці мистецтва і його покровительки. Вони були всуціль – гармонія і радість. Еволюція від радісних і прекрасних грецьких муз до муз у крові і січених батогами. Атрибути сучасної музи – не флейта, не ліра і не цитра, а – батіг, яким страшна і темна невидима сила свистить над мистецтвом. А ХХ століття додало до образу музи, крім батога, зашморги, кулі в серце, а стільком поетам – переслідування, поневіряння, наклепи. В силовому полі тоталітарного режиму з-за ґрат Муза української поезії так і не вийшла» [4, с. 3]. Отож, еволюція Музи дуже тяжка. Перефразовуючи слова Ліни Костенко про Анну Ахматову, можемо з упевненістю сказати й про саму Ліну Костенко, що вона повернула українській поезії – замість тієї Музи, що була вже замучена і розтерзана, у крові і січена батогами, – повернула цій поезії шляхетну красу і гідність, повернула гордість, строгу гармонію і благородство класичної Музи [4, с. 4].

Тема поета та його долі звучить і у вірші Ліни Костенко «Червоні краплі глоду». Його стильовою ознакою є експресивність, психологізм та риторичність. За характером це – викривальний твір. Поетеса кидає виклик вже у перших рядках: «Блюстителі, халтура – ваше хобі. / Ви, фабриканти вір і недовір» [3, с. 169], – де навіть пунктуація виражає бадьорість у поєднанні з викликом. В останній же строфі натрапляємо на майже звичайне зітхання жінки: «Нелегко нам. Криваві краплі глоду / крізь наші вірші виступлять колись» [3, с. 169]...

Крізь стиль Ліни Костенко проглядає натхнення та порив у своєму найвищому ступені прояву, навіть екстаз. Це є причиною коротких речень, які дещо порушують плавність ритму («Поету важко», «Він шукає істин», «Нелегко нам»), надаючи натомість твору енергійності. Сприяє цьому і окличність речень, велика кількість звертань у них, емоційно забарвлена лексика (халтура, дурні, пласкі мурмила, хробаччя, розперетричі впеклись).

Нестандартність образного мислення відбилась у своєрідності образу поета у Ліни Костенко, адже вона втілює своє бачення у яскраво індивідуальних епітетах (моя печальна музо; дзвінкий асортимент метафор, слів; безсмертний дотик до душі), несподіваних порівняннях (ритми мчать – як вершники у полі; хтось перевіяний, як зерно, у ґрунт поезії впаде; поет природний, як природа), у свіжих барвистих метафорах (усміхається правда очима легенд; од фальші слово заболить; валізу віршів привезти з собою) тощо. Роль і місце митця в житті у розумінні Ліни Костенко розкривається в її стильовій манері, невід'ємною ознакою якої вважаємо оригінальність, відмінність від інших стилів. Індивідуальний стиль поетеси легко впізнати у будь-якому з її творів, причому усвідомлення приналежності цього стилю Ліни Костенко відбувається як на синтетичному рівні, тобто під час першого сприйняття, так і на рівні аналізу та інтерпретації. Перше сприймання художнього твору дає відчуття загальної естетичної тональності, складовою якої є емоційна тональність, або ж пафос твору. Отже, стиль сприймається перш за все як змістова форма [1, с. 121]. Згодом це первісне враження може бути підтверджено спостереженнями над властивостями та прийомами поетики у процесі подальшої інтерпретації.

Ось поезія Ліни Костенко «Страшні слова, коли вони мовчать». Відразу можна сказати, що він належить перу цього автора – такі властивості стилю Ліни Костенко, як легкість, зрозумілість, простота і водночас інтелектуалізм вислову, прозорість – є властивими її творчій манері. Сприйняття цього стилю змушує зануритися в гармонію світовідчуття, яка становить чи не найважливішу змістову особливість творчості поетеси, для якої «Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі». Увагу привертають і конкретні риси поетики названого вірша, такі як лаконічність, стислість, що спонукає до цілісності і конкретності вислову переживання. Тут проявляється і неординарний стильовий принцип Ліни Костенко – навіть про складні речі вона пише мало і зрозуміло, економно користуючись словами, які має «вимовити вперше».

Перше враження, яке справляє твір Ліни Костенко, – надзвичайна напруженість, сила духу, енергія ліричного переживання. Але до цього враження відразу приєднується інше – суперечливість, яка підкреслюється рядом антитез, що лежать в основі вірша: краса-потворність, асфальти-спориші, слова були уже чиймись – а ти їх маєш вимовити вперше. Це формально-змістова властивість стилю Ліни Костенко, на якій базується система її поетики.

В інтонаційно-ритмічному ладі поезії «Шукайте цензора в собі» авторка звертається до

традиційного п'ятистопного ямба з використанням пірихіїв у кожному рядку. Такий прийом створює роздумливо-медитативний настрій завдяки розміреній, спокійній інтонації. Спонукання до дій, внутрішня напруга вірша за характером є неспішною, дещо приреченою, примиреною з невідворотнім:

Все познімає, де яка іконка.

І непомітно вийме вас – із вас [3, с. 12].

Темпоритм цього ліричного твору не порушує того внутрішнього стану ліричного «я», яке справляє враження простоти і легкості, незважаючи на те, що «Залишиться одна лиш оболонка». Цей останній рядок – сподівана і логічна кульмінація вірша, до якої його тема рухається невблаганно і дуже впевнено, але в той же час – спокійно. Простою є композиція твору, позбавлена невмотивованих художніх засобів тощо. Адже Ліна Костенко пише тільки про те, що тривожить її саму. Сукупність вищезгаданих рис веде до творення винятково цілісного стилю поетеси, який виражає не менш цілісний ліричний зміст. І в цьому вона – людина вільна, ні від кого не залежна, як і належить справжньому поету, за висловлюваннями самої ж Ліни Костенко. Бо коли митець стає конформістом, працює на владу заради життєвих принад, то він перестав належати мистецтву, а служить іншим цінностям: «Я трохи звір, я не люблю неволі, / Я вирвуся, хоч лапу відгризу...», «Поет не може бути власністю, / Це так йому вже на роду. / Не спокушайте мене гласністю, / Я вдруге в пастку не підуду», «Працюю в кратері вулканів, / Я завелика для капканів». Скрізь зустрічаємося з автором, якому ненависне міщанське задоволення, обивательське благополуччя, який чимось стурбований, за щось вболіває, переживає душевний неспокій. Ліна Костенко за новаторство, за дерзання, за творчий неспокій [2, с. 170].

Рими у віршах, де на всі лади інтерпретується Муза та образ поета, – самотні: долі – доволі, гібрид – набрид, неповторна – валторна, вітер – літер, стресу – прогресу, декорації – грації, Міньйони – мільйони, станеться – обраниці, брүнетом – непоетом. Вони посилюють емоційність творів збірки.

У творах поетеси можна простежити активний розвиток неоромантичних традицій, що проявляється у відтворенні світу у вічному русі, у боротьбі суперечностей, у поєднанні універсалізму з антропоцентризмом, у ствердженні високої культуротворчої місії мистецтва слова. Особливу роль для досягнення цієї мети відіграють смислові паралелі («Ми з Музою – ми дві – дві жінки – де наш лицар?!» [3, с. 79]), ремінісценції («І тільки десь Іванова Марічка / із того світу кличе його: – Йва-а-а!» [3, с. 63]), парафрази («Бики мене оточили, вже їхня злоба, як хаші. / Вже пси вишкіряють на мене, як леви, криваві пащі» [3, с. 217]), глибоко філософські поетичні афоризми («Життя – спокута не своїх гріхів. / Життя – це оббирання з реп'яхів» [3, с. 178]). Художнє слово поетеси супроводжує постійне прагнення до єдності звуку і смислу в образі, у поетичній деталі. Поетична концепція образу Музи та поета у творчості Ліни Костенко чітко окреслена витонченістю і ясністю поетичної мови, логічною стрункістю думки, афористичним, насиченим інтелектуально мовленням [2, с. 171-172]. М. Коцюбинська, досліджуючи багату образну систему поетеси, підкреслює: «Терпко-іронічна, дещо раціональна поезія Ліни Костенко виявляє велику напругу, метафоричне «пересадження» навколишнього світу в душу поетеси» [5, с. 156].

У циклі «Летючі катрени» багато строф, у яких авторка розкриває тему поета, його сутності, ролі мистецтва слова в житті суспільства. Ліричному героєві огидне користоловство – «Все більше рук, що тягнуть все у пельку», цивілізація і бездуховний прогрес вбиває душу, все краще, що колись було:

Який був світ

античний і готичний!

Це снилось людству

чи такі було –

світ робиться сухий і прагматичний,

Вже ледве б'є кастальське джерело [3, с. 264].

Тема поета, поезії – наскрізна в циклі, вона час від часу виникає серед інших тем морального характеру: слави, свободи, мистецтва, долі. Про митця, його моральні якості авторка говорить то від себе, то від ліричного «я» узагальнено:

Що за поет як піввіку лякався?

Звикли до правди мої вуста.

Нащо їм чорне вино лукавства? [3, с. 260].

Розкриття теми поета завершується сумним висновком: забагато у нас поетів-кон'юнктурників і майже немає поборників правди [6, с. 35]. Катрен із цим гірким резюме починається іронічно. Іронія переходить у саркастичну інтонацію, гірку насмішку, а завершується глибокою афористичною думкою, вистражданою, перевіреною біографіями багатьох поетів – народних співців:

Ви думали –

поет

ні за холодну воду

Сидить собі поет
пописує «стишка»
Поети – це біографи народу
а в нього біографія тяжка [3, с. 268].

Ліна Костенко на власному житті спізнала таку неспростовну істину: «... хто не має власного таланту, / того присутність генія гнітить», однак драматичну долю митця у суспільстві розглядає насамперед не як драму колізій, а як драму ідей доби, бо ж поет завжди виходить за рамки звичного, руйнує стереотипи, намагаючись «будити мисль затуркану і кволу», прозираючи не тільки углиб століть, а й у майбутнє, провіщаючи його якщо не на рівні реалій, то ідеалів [8, с. 42], бо «ще не було епохи для поетів, / але були поети для епох!» [3, с. 100]. У це поняття «поет» Ліна Костенко вкладає глибоко драматичний зміст: «Мені довелося бачити / найвидатніших поетів світу – / всі вони були не естрадники, а страдники» [3, с. 543].

Саме такою постає доля митця, покликаного служити своєму народові. Усвідомлюючи унікальність покликання й високу місію поета, Ліна Костенко, проте, залишається до нього, й до себе зокрема, дуже вимогливою. Її поетична біографія є подвижницькою спробою черпати тільки з кастальського джерела, займаючи нонконформістську позицію митця-некон'юнктурника, постійно пам'ятаючи, що «у майбутнього слух абсолютний». Для неї «поезія – теж висота». Вічно загадкова неповторність поезії («Слів ще нема. Поезія вже є») й поета як її репрезентанта важко піддається логічному витлумаченню, й тут Ліна Костенко часто віддається на волю інтуїтивному відчуттю [8, с. 43]:

то не є дзвінкий асортимент
метафор, слів, – на користь чи в догоду.
А що, не знаю. Я лиш інструмент,
в якому плачуть сни мого народу [3, с. 93].

Поетика віршів Ліни Костенко, в центрі яких бачимо образ Музи та долі поета, відзначена неоромантичним світовідчуттям та вируванням почуттів, всеперемагаючим прагненням добитися правди, величезним життєлюбством відкритої душі ліричного «я». У той же час не можна не помітити наявність суперечності між художньою свідомістю, що не визнає обмежень, і тими рамками, які накладає на неї життя. Отож, інтерпретація Музи та образу поета Ліною Костенко, зважаючи на поетику та стиль, є досить варіативною.

Література:

1. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: Учебное пособие. – 3-е изд. – М.: Флинта, Наука, 2000. – 248 с.
2. Жуковська Г.М. «Усе іде, але не все минає». Пам'ять і час у творчості Ліни Костенко: Монографія. – К.: Книга, 2010. – 188 с.
3. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
4. Костенко Л. Еволюція музи – від античної до ахматівської // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 2-4.
5. Коцюбинська М. Про поезію поезії: Метафора в сучасній українській поезії // Дніпро. – 1967. – № 3. – С. 150-161.
6. Краснова Л. «Летючі катрени» Ліни Костенко // Дивослово. – 2003. – № 4. – С. 23-25.
7. Саєнко В.П. У просторі метаісторії // Українська мова та література. – 2003. – № 17 (321). – С. 8-13.
8. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти). – К.: Смолоскип, 2010. – 632 с.